1384

A GYERMELYI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

FÜGGELÉKÜL

A SZOMORI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

ÍRTA

BARÁTH JÓZSEF

REF. LELKÉSZ

A FÜZET TISZTA JÖVEDELME A TEMPLOM BELSŐ RENOVÁLÁSÁRA FORDÍTTATIK

PÁPA.

NYOMATOTT A FŐISKOLAI KÖNYVNYOMDA BETŰIVEL

1929.

Ára 1·50 P

A GYERMELYI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

XII 80/

FÜGGELÉKÜL

A SZOMORI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

ÍRTA

BARÁTH JÓZSEF

REF. LELKÉSZ

A FÜZET TISZTA JÖVEDELME A TEMPLOM BELSŐ RENOVÁLÁSÁRA FORDÍTTATIK

PÁPA.

NYOMATOTT A FŐISKOLAI KÖNYVNYOMDA BETÜIVEL

1929.

Ára 1·50 P

A PÁPAI
REFORMÁTUS FŐISKOLA
KÖNYVTÁRA
973-1928-9

BEVEZETÉS.

A történelmi értékek megitélésénél rendesen két véglettel találkozunk. Vannak, akik a multnak csak szép és dicsőséges oldalát szemlélik s elragadtatással szólnak az olyan személyekről és intézményekről, társadalmi és nemzeti szervezetekről, akik, vagy amelyek gyökereiket a mult legmélyebb rétegeibe bocsátják le. A jelen kornak minden újabb eszmeáramlata s minden újabb irányu tevékenysége iránt bizalmatlansággal viseltetnek. Viszont az ellentábor lenézéssel és lekicsinyléssel szól mindenről, ami régi s így szerinte túlhaladott álláspont. Becse és értéke előttük csak annak van, ami új s egyúttal a haladást és fejlődést jelenti, mert ezé a jövő.

Hol az igazság? Megitélésünk szerint a dolgok ósága vagy újsága nem mérvadó az itélet mérlegén, hanem lényegének a milyensége. »Ha emberektől van e dolog, semmivé lesz, ha Istentől, ti fel nem bonthatjátok.« Minden, amiben az isteni léleknek csak parányi szikrája is él, el van pecsételve az örök élet bélyegével. Ez az isteni mag azonban időnként szűknek és alkalmatlannak tartja tartó edényét s azt széjjeltörve, új formák között jelennek meg életnyilvánulásai.

Az a meggyőződésem tehát, hogy egy egyház régisége önmagában nem ad jogot az életre. Csak isteni tartalmának valódisága biztosíthatja örökéletét. Ha a keresztyén vallás nem a legteljesebb isteni igazságok életté valósulása volna, már el

kellett volna tünnie a föld szinéről, mert külső váza: az egyház, olyan sok megrázkódtatáson ment át.

Magyar református egyházunk mögött is tisztes mult áll már. Ennek a buvárlása, minél tovább nyulik vissza a multba, annál nagyobb örömmel és büszkeséggel tölt el, de ennek jelene és jövendője nem a külső formától, az egyház szervezetétől, hanem a tagjaiban megvalósuló isteni élettől függ. A kövek, amelyből anyaszentegyházunk felépíttetett, élő kövek-e? Nem a régmult rétegekben lerakódott hagyományainak megkövesedett csontjai zörögnek-e csupán? Nem a hagyományokon való élősködés-e a jelen? Ha igen, akkor a jövőnek visszatekintő buvárai csak múzeumi tárgyakat fognak találni a jelenből anyaszentegyházunk helyén. Ámde a jelenben láthatjuk a Lélek munkájának jeleit. Belső egyházi életünk megujhodása, az evangélium világosságának pogány népek közé vihetésének a vágya, új életnek a jelenségei. Ennek a megerősítésére jó hatást gyakorol a küzdelmes mult történetének a megismerése. A jelen sivár küzdelmei közepette ássunk le a mult kincses bányájába s gazdagodjunk meg belőle.

Mielőtt a gyermelyi református egyház történetéhez hozzáfognánk, még emlékeztetnem kell arra az igazságra, hogy ez csak az egész nagy testnek, a magyar református egyháznak, egy sejtje s amint az emberi szervezetben minden sejtnek megvan a maga külön élete s e sejtek együttes élete adja az egész emberi szervezet életét, úgy a mi egyházunk élete is csak e nagy közösséggel való kapcsolatában érthető meg.

Gyermely a XVI. és XVII. században.

Gyermely rég multjáról igen keveset tudunk. De hogy ős idők óta lakott hely volt, ezt bizonyítják azok a leletek, amelyeket a gyermelyi-szomori út mellett a hegyoldalban találtak s amelyeket dr. Vásárhelyi Imre volt szomori földbirtokos és egyházmegyei tanácsbiró ismertetett meg a tudós világgal. Ezen ismertetésében ezt irja: »Úgylátszik, hogy Szomor vidéke legalább is már a második kőkorszaktól kezdve szolgál egész le a mai időkig emberi tanyául«.[1]

A római korban is lakott hely volt, mert ilyen leletekre is bukkantak, amelyek a Nemzeti Múzeum gyűjteményét gyarapítják.

A honfoglalás idején is rögtön magyar település lett. A határában fekszik egy várrom: Bencze vára, az Árpád-ház uralma idejéből való.

A XVI. és a XVII. században a község és a református egyház élete egy és ugyanaz, mert majdnem az egész község református volt. A község birája és törvénybirája, esküdt emberei egyszersmind a református egyház elöljárói, presbiterei is voltak. A reformáció, vagyis az egyház- és vallástisztítás idején, az 1500-as évek elején, népes kis község lehetett. Lakosai a török hódítás idején is itt maradtak. Hogy mikor jutott Gyermely a törökök kezére, pontosan nem tudjuk, de feltételezhetjük, hogy Buda elfoglalása után — ami 1541-

ben történt — csakhamar, vagy még abban az évben, vagy a következőben és ott is maradt Buda visszafoglalásáig, 1686-ig. Emellett tanuskodik az egyház megmaradt első anyakönyvének második oldalán található ez a jegyzet:[2] »A 17.-ik században ez a falu a Budán lakó törökök uralma alatt volt, ebben az időben mindazon lakosoknak, akiknek kocsijuk és lovaik voltak, ajándékképen a budai várba kellett szállítaniok 3 csillge fát és három izben tüzelő fát két lóval, ezenfelül 23 szarvasmarhát behajtani. Azonfelül semmit«.

Ha csak ennyi teher nyomta a török részéről a gyermelyiek vállát, akkor igen kivételes és jó helyzetben voltak, mert habár a fát is nekik kellett kivágniok s a szállítás se lehetett könnyü a rossz utakon, s a 23 darab szarvasmarha is szép érték lehetett akkor, de mégis mi ez a török adókhoz képest?! Volt valami 24-féle adó: fejadó, házassági adó, haláladó, nyargalási adó stb. Ha mindezen adók felett kellett még a fentieket is ajándékozniok, úgy tulságosan súlyos terheik voltak.

Hogy a török milyen sarcot szedett, kitünik abból, hogy Komárom megyéből egy év alatt 56 rabot hajtott el, 45-öt megölt, 2082 darab marhát vitt el s fizettetett 10.631 forint rabváltságot és csinált még 71.300 forint kárt.[3] Egyházi pénztárkönyvünk bizonysága szerint még a XVIII. század elején is sok rab ember járt-kelt és segélyt kért. A török uralom után a falu Krapff generálisé volt, majd a győri Kintl-é lett s azután Esterházy Józsefé. Ettől megvette Pámhákly s ennek halála után báró Sándor Mihály tulajdonába jutott.

És most vessük fel ezt a súlyos kérdést:

honnan jöhetett ide a reformáció? Valószinüleg Budáról indult ki e vidék reformációja. A Budával való gyakori összeköttetést érthetővé teszi

előttünk az előbb említett fahordás, de meg ezenkivül is Gyermelynek Buda és Esztergom volt a piaca, ahová jártak buzát eladni, deszkát, sót venni.[4] A vásározók bizonyára értesültek a budai eseményekről és elhozták a hirét annak, hogy a budai német lakosság között valami új vallás terjed s hogy 1524-ben már egy György nevü budai könyvárust könyveivel együtt megégettek. Sőt talán azt is hallották, hogy az 1525.-ik évi Rákoson tartott országgyülés olyan törvényt hozott, hogy a lutheránusok bárhol találtatnak, megégettessenek.

A mohácsi vész után a török megszállás nem nehezítette a reformáció terjedését, sőt tudjuk, hogy a budai basa Sztárai Mihály reformátorral levelet küldött Debrecenbe, amelyben a területére átjönni akaró papoknak és tanítóknak biztonságot, sőt jutalmat igér. Erre a hirre nagy számmal jöttek Debrecenből a török hódoltsági területre.[5] Igy azután az esztergomi érsek üldözését ellensúlyozta a török elnézése, aki egyébbként közömbös volt e vallással szemben. Lehet, hogy egyházunkban is szolgált Debrecenből jött lelkész, mert a debreceni szeniornak egyházunk igen sokáig fizette az évi járulékot.

Egyházunk XVII. századi történetéről igen kevés adatunk van. Pályi István feljegyzése, amely az 1781-ben szerzett nagy jegyzőkönyvben foglaltatik, nyujt némi támpontot: »Ao. 1600 és azután is 1708-ik esztendeig a predikátornak nem volt bizonyos és állandó helyen a szántóföldje, kaszáló rétje, mivel a föld bövön volt és sok volt a pallag, most egy, majd más helyen szántottak s kaszáltak, ahol jobbnak itélték«. Ha helytálló ez a feljegyzés, akkor ebből joggal következtethetünk arra, hogy már 1600 előtt megjelent itt a reformáció, mert hiszen ha már akkor papi földek voltak, akkor

predikátornak is kellett lenni, azt pedig tudjuk, hogy csak olyan helyen vannak predikátorok, ahol az egyház nagyobb számu tagokból áll. De ugyanezt teszi valószinüvé az az 1721. évi tanuvallomás is, amely akkor már a második református templomról beszél, mert az első elromlott.

Sajnos nem tudjuk ellenőrizni azt az adatot, amely Komárom vármegye leirásában előfordul, mely szerint »csak azt tudjuk róla, hogy református anyaközsége 1645-ből való«. De az előbbi adatunk mást sejtet.[6]

Az első, feltétlenül biztos adatunkat az üldöztetés szolgáltatja. Szelepcsényi György esztergomi érsek *1674 március 5-ikére* Pozsonyba idézte a magyar protestáns egyház lelkészeit a rendkivüli törvényszék elé. Az ott felvett jegyzőkönyv[7] szerint a megidézett lelkészek között volt *Tornai János* gyermelyi lelkész is. Ez adat bizonysága szerint Gyermelyen már ekkor rendes anyaegyház volt. Tévesnek kell tartanunk Szentkuti Kis Károly azon feltevését, hogy Gyermely filia lehetett, söt ellenkezőleg, kutatásaim azt a meggyőződést érlelték meg bennem, hogy korán anyaegyház volt és keveset háborgattatván, a környékbeli reformátusoknak, Héreg, Úny, Tök, Tarján lakosainak menedékül szolgált. Ezt bizonyítja az 1803-ban a faügyben tartott vármegyei vizsgálat jegyzőkönyve is, amely szerint kihallgattak két héregi református lakost: Bátori Józsefet (76 eszt.) és Juhász Istvánt (80 éves), valamint egy töki lakost: Babotsai Sámuelt (65 eszt.), akik tanuvallomásukhoz hozzáfüzik a *»tanuk tudományoknak okául azt, hogy ők azelőtt mindenkor filialisai (= leányegyházai) voltak a Gyermeli Reform. Ekklésiának«.*

Egyházunk birtokában van egy latin nyelvü okmány, hivatalos kiadmány, amely a M. Kir. Hely-

tartó Tanács leirata Komárom vármegyéhez 1703 december 13-ikáról keltezve, amelyben utasíttatik a vármegye, hogy a gyermelyi reformátusok kérelmét — amelyet szószerint közöl — vizsgálja meg és tegyen róla a Helytartó Tanácsnak jelentést. A gyermelyi reformátusok ugyanis azzal a kéréssel fordultak a vármegyéhez, hogy engedje meg nekik, hogy a paplakot, amelyik most lejtős és nedves helyen van és összedöléssel fenyeget, magasabb helyre áthelyezhessék. A vármegye a kéréssel a királyhoz utasította őket s így oda fordultak kérelmükkel. Kérvényükre a Kir. Helytartó Tanács 5737. sz. alatt Gróf Fekete György és Prezeker Mihály aláirásával kiadott rendeletével kérdezi a vármegyétől, hogy előnyös-e a paplak áthelyezése és van-e erre, vagy honnan veszik a költséget? Az egyháznak tehát már a XVII. században volt paróchiája és pedig valószinüleg a mostani paplak udvarának az alsó részén a kapunál, vagy esetleg a tanítólakás helyén és a kor szokása szerint csak sövény és sárépület lehetett nádtetővel.

1700-ban a környékbeli falvak mind reformátusok voltak. A Budáról ide vezető úton, Budakeszi, Páty, Zsámbék (még ekkor magyar falu) községekben református egyházak voltak. Debreceni Ember Pál szerint 1655—1675 között Komárom megyéhez tartozó református anyaegyházak között van Bajna. 1713-ban református egyházak vannak Epelyen (Epöl) és Szomoron, Tarjánon, Héregen.

A XVIII. században.

Ebből a korból már bővebb adataink vannak. *Vecsei K. András* a század elején a predikátor, akinek az idejében 1713 júl. 7-én vettek egy anyakönyvet, amely most is megvan. Ettől az időtől kezdve hiány nélkül ismerjük a lelkészek neveit. Sajnos, az egyház életéről, küzdelmeiről azonban még mindig nem tudunk meg semmit. 1715-ben Vecsei K. András Csabdira ment és ott is halt meg. Szentkuti Kiss Károly szerint 1700-ban jött volna ide. 1709-ben okt. 15-én az összes komárommegyei lelkészeket Komáromba hivták, hogy hűségesküt tegyenek a királynak. De hogy a gyermelyi lelkész is ott volt-e, nem tudom.

1715-ben jött ide *Dabi István*, aki itt is halt meg, de hivatal nélkül. Az ő idejében történt az a nyomozás, amelynek jegyzőkönyve három példányban is meg van.[8] Köztük egy hivatalos és hiteles másolat. Ez a documentum 1721 február 26-áról kelt Gróf Pálffy Miklós nádor rendelete, amely szerint először Szőnyön, majd Komárom vármegye egyéb helységeiben is ki kell nyomozni, hogy a protestánsok miképpen háborgattatnak a katholikusoktól. Tiz kérdés van feltéve benne, amelyre nézve tanukat kell kihallgatni. 1. Tudja-e a tanu, hogy a helységben a templom, vagy oratorium mindenkor az Augustana, vagy Helvetica confession levőké volt? Volt-e predikátoruk, mesterük stb.? A kérdéseknél fontosabbak a tanuvallomások, melyek ezek: Az első tanu Horváth János katholikus, gyermelyi lakos, kb. 36 éves, eskü alatt vallja: Ad I-um. »Tudja bizonyosan a fatens (=tanu), hogy fent nevezett helység-

ben levő Oratorium Paróchiával edjütt, miólta odaszakadt, úgy mint 25 esztendőktől fogva, mindenkor Helvetica Confession lévőké volt s actu is az övék, s maguk a Helvetica Confession lévő lakosok építették. Prédikátorokat mindazoltától fogva tartanak, senkitől sem háborgattattanak; catholicus plébánust nem ért s nem is hallotta, hogy lett volna a helységben. Ad 6-tum. Tudja a fatens, hogy memorált helységben *többnyire Helvetica Confession lévő lakosok laktak, úgy hogy 3 gazdánál és 2 takáts mester embernél többet sem tud catholicust.* Ad 7-um. Nem emlékezik a fatens, hogy valamely catholicus plébános Helvetica Confession lévő lakosoktól fizetést szedett volna. Ad 8-um. Igaz az is, hogy minden innepek elmulasztásáért és megszegéséért megbüntettetnek, minthogy a Nemes Vármegyétől meg van tiltva 12 forint büntetés alatt, de hogy valakin desummáltatott (behajtatott) volna, nem tudja.«

A második tanu Szabó Ferenc héregi katholikus kb. 51 éves, az előbbihez hozzáteszi: »hogy emlékezetétől fogva Gyermely nevü Helységbe lévő oratorium, mindenkor Helvetica Confession lévőké volt, predikátorokat is mindég tartottak és tartanak is«. »Tudja a fatens, hogy memorált Helység *csaknem egészben Helvetica Confession levőkből áll;* catholicus igen kevés vagyon, számát egyikének sem tudja.«

A harmadik tanu Halassy János kálvinista, gyermelyi lakos, kb. 62 éves. Az előbbi vallomásokat megerősítve, hozzáteszi: »*hogy még az előtt való Oratorium is, amely elromlott, mindenkor s eleitől fogva Helvetica Confession lévőké volt*«.[9]

Ezen utolsó tanu vallomása is megerősíti azt a tényt, hogy a XVII. században itt rendes lelkész volt. De az is nyilvánvaló az ő vallomásából, hogy

az az imaház, amely 1721-ben fennállott és szintén annak a kornak a szokása szerint sövényből és sárból lehetett, már a második volt, mert az első már akkor elromlott. Hogy ezt a másodikat mikor építették, megint nem tudjuk, de ha 100 évre tesszük egy ilyen épület életidejét, akkor is az 1600-as évek elejére jutunk, amikor tehát már itt volt református templom.

Dabi István predikátor uram, aki a szomori református egyház lelkészével, Fejér Mihállyal igen jó baráti viszonyban volt, egy szomoru feljegyzést örökített meg az anyakönyvben. »Anno1719 Die 23 decembris. Nagy János adott Szt. Ecclésiának számára Sámbéki Ecclesiához tartozandó eszközökből egy sávos pamut dereku selyemvégü abroszt és két megszakadozott keszkenőket, ilyen conditió alatt, mig Sámbéki szent ecclésiának kivántatik, birjuk és viseljük ecclésiánk(ban). Jelen voltak pedig ezen eszközök adásakor Karikó András törvénybiró, Falu birája Egerszegi Mihály és Somodgyi János eskütt ember.«

Miért került ide a zsámbéki urasztali abrosz? Már ekkor úgy látszik Zsámbékról elüldözték a reformátusokat, söt talán templomukat is elvették, mert nem volt hely, ahol az urasztali eszközöket tarthatták volna. Hogy a többi eszközök hova kerültek, nem tudjuk. A jegyzetből azonban a hitnek és reménységnek sugára is kicsillan, mert csak addig lesznek itt ez eszközök, amig jobb idők jönnek s a zsámbéki református egyház újra használhatja azokat. Sajnos, ez az idő még mindig várat magára.

Dabi István után, 1732-ben *Szombati János* (később Szombati Kies Jánosnak irja nevét) lett itt a predikátor. Az ő idejében még a politikai község és az egyház ugyanazon elöljárók által igazgattatott, amit mutat ez a feljegyzése: »A gyermelyi

szent ecclésiának érdemes elöljárói, Birái és esküttjei nevezet szerint így vadnak. Tóth Mihály főbiró, Karikó András t. biró, Fülöp István, Nagy Gergely, Halasi János, Bokros Mihály, Soós Péter, Szücs János, Egerszegi Mihály, Kovács Péter, Somogyi János, Gaál István«. Bár a községnek volt külön jegyzője is már ebben a korban. 1714 junius 14-én Rimaszombati János deák volt a notárius, aki keresztatyja lett Tóth Mihály későbbi biró uram György nevü fiának.

Gróf Eszterházy József üldözései töltik ki ezt az időszakot. Mint a vármegye főispánja, már 1716-ban rendeletet adatott ki Róth András szolgabiróval, mely szerint Komárom megyéből 15 nap alatt minden református predikátor és mester eltávozzék az articuláris (az 1681-ik évi soproni országgyülés által engedélyezett) helyekre. Gyermelyen ugyan nem lett foganatja a rendeletnek, de sok helyen kezébe vette a predikátor és a tanító a vándorbotot. Jöttek a telepítések, a tót és sváb katholikusok s ezek népesítették be a szinmagyar falvakat. Amennyit ártott a reformátusoknak, ugyanannyit használt a katholikusoknak. A reformátusok templomait elvétette s a katholikusoknak adta, vagy építtetett is nekik újakat. Gyermelyen is ebben az időben, 1749-ben épült az első róm. kath. templom. Hogyan lehetséges az, hogy még 1721-ben csak kb. 5 család van katholikus Gyermelyen és már 18 év mulva annyian vannak, hogy az uraság templomot építtet nekik? Ennek oka az erőszakos visszatérítésekben keresendő. A földesuri hatalom tüntette el a reformátusokat Bajnáról is, mig Epölről, Szomorról és Zsámbékról a telepítés.

Ilyen körülmények között az életben maradás kérdése lebegett a református egyházak feje fölött Damokles kardjaként. Az üldözések eme szomorú

korszakában még súlyosbította itt a helyzetet az, hogy a felettes egyházi hatóság kénytelen volt Szombati Kis Jánost itteni állásától elmozdítani és Kocsra helyezni káplánnak. Utánna, 1751 márc. 11 és 20 között jött ide predikátornak *Laki János*,[10] »aki itt megöregedett és itt halt meg is (1792-ben). Öregségében a szava elváltozott, elromlott és azért kéntelen volt a hivatalt letenni, de még T. Pályi István Uram idejében is élt és néha-néha szolgált is, keresztelt, könyörgést tett, mikor Pályi Uram ide haza nem volt. 1751-ben hozták ide, szolgált 18 esztendeig. 1769-ben lépett ki a szolgálatból rekedezése miatt, de azután a torka megnyilt és interimaliter (= ideiglenesen) sok helyen szolgált, Héregen félesztendeig, Tarjánon 3 hónapig, Szomódon 3 fertály eszt. Dadon, Lábatlanon és Pákozdon is«.[11] Az egyházi életről az ő idejéből nem sokat tudunk. Utánna *Kalmár Ferenc* jött ide predikátornak 1769-ben és 10 esztendeig munkálkodott itt, amikor gutaütés érte és így tovább nem szolgálhatott. Még az ő életében jött ide *Pályi István* 1779-ben, akinek az idejében tehát két nyugalomba vonult lelkész: Laki és Kalmár, élt Gyermelyen. Kalmár Ferenc a parochiális házból Baranyai Mihály házába ment lakni és ott is halt meg. Az özvegye visszament Kis-Igmándra az örökségébe, ahol ismét férjhez ment öregségében az odavaló predikátorhoz, T. Szilágyi Uramhoz. Két fia maradt: Benjamin, aki Pázmándy Dénes főbiró ispánja volt Bőnyön és Dániel, aki orvos lett és Bécsben praktizált.

Mikor Kalmár Ferenc idejött, a szomori református egyház már megszünt, mert annak anyakönyvét itt találja és ezért nem vesz mindjárt újat a gyermelyi egyháznak, hanem felhasználja azt és abba vezeti be a gyermelyi egyház leltárát és a születési, házassági és halálozási adatokat.[12]

A parochiára panaszkodott nagy üressége és rosz állapota miatt, amin segíteni is akart, mert kéréssel fordult a Vármegyéhez, hogy a paplak és templom javítását engedje meg. A most is meglévő, 1777 szept. 1-ről kelt hivatalos, pecsétes, latin kiadmány szerint a vármegye ezt meg is engedte. A templomba kart csináltatott és iskolaházat is. Az ő idejéből származik egy kis keményfa láda, amely két kulcsra nyilik s most is egészen jó állapotban van. Valószinüleg a két kurátornak külön kulcsaival nyilott s egyház ládájaként szerepelt.

A virágzás kora.

1779-ben *Pályi István* lett a predikátor. Idejövetele új korszakot jelent az egyház történetében. Mindenekelőtt *szervezi az egyházat.* A gyermelyi egyháznak ez ideig nem volt rendes számadása. Ő a kurátor kötelességévé tette az egyház minden vagyonának kezelését. »Mihelyt én ebbe az Eklésiába béjöttem — jegyzi meg — és az akkori elöljárókkal beszélgettem az Eklésia dolgai felől, mindjárt olyan rendelést tettem, hogy a predikátor kezébe egy pénz költsége vagy jövedelme se jöjjön az Eklésiának, hanem mind a kurátor kezébe és mind a persely, mind a láda kulcsai önállok álljon s ők adjanak annak idejében arról számot.« A kurátorok neveit csak az ő idejétől kezdve ismerjük. Néhány esztendeig csak egy kurátor van, akinek a hivatali ideje egy év, de ideje leteltével újra választható. A templomépítés nagy munkája tette talán szükségessé, hogy kettőt válasszanak, mert 1786-tól, amikor Kemenczki János és ifj. Kováts János voltak a kurátorok, rendesen ketten vannak, az egyik a számadó, a másik az ellenőr kurátor.

Jellemző e kor körültekintő gondosságára a *kurátor* esküvésének formája: »Én N. N. esküszöm az Élő Igaz Istenre, aki Atya, Fiu, Szentlélek, teljes Sz. Háromság, hogy az én gondviselői hivatalomban, amelyre rendesen választattam, tiszta jó lelkiismérettel, híven és szorgalmatosan eljárok. Nevezetesen, hogy az eklésia földjeire, épületeire és egyébb birtokaira gondosan és okosan vigyázok, javatskáit amennyire lehet, oltalmazom, kíméllem és szaporítom. Hogy a gyülekezetben valami zenebona és háboruság ne támadjon, sőt inkább a külső Isteni tisztelet rendesen és ékesen fojjon, szivesen igyekezem. Az egyházi szolgákra, az ő jövedelmeknek idejében való béfizetésére, külső gazdaságoknak folytatására szorgalmatos gondom lesz. A Ekklésiának kezembe jövő, vagy kezemből kimenő pénzét, mint szinte az alamizsnát is igazán feljegyeztetem, azt idegen helyre és haszonra nem fordítom. Minden gondviselésem alá bizottakról annak idejében számot adni kész leszek. A Ekklésia munkájára 's szolgálatokra mindeneket, minden személy válogatás és kedvezés nélkül parantsolok és parantsoltatok, az engedetleneket, szófogadatlanokat, úgy szinte a cégéres és botránkoztató bünösöket, káromkodókat, paráznákat, versengőket az Ekklésia Elöljáróinak bejelentem. Amint én mindezeket bételjesíteni igyekezem, sőt amennyire az erőtelenség engedi, be is teljesítem, úgy segéljen engemet az én Istenem«.[13]

A lelkészi, tanítói és gondnoki hivatalon kivül egyházi szervezetünk még a mult század első felében csak a *dékánnal (diakonussal)* együtt volt teljes. Itt nincs helye annak, hogy e hivatal fejlődését a magyar egyháztörténelemben végig kisérjük, csak a gyermelyi megvalósulását említjük meg.

Amit a hivatalról tudunk, csak a pénztári nap-

lóból vettük. Ott ilyen bejegyzéseket találunk: 1787 okt. 24. Csuzi Sámuel a dékánságra adott be 1.45 frt. Ugyanő ápril. 15-én a dékányi rovásból adott 8 frt. Majd 1790-ben Antal János a dékányi rovásból 6.15 frt. Ugyancsak ő a dékánságból adott 1.45. A dékán a második, vagy kis kurátor is lehetett, de lehetséges, hogy ezeken kivül választották.

A dékánnak külön pénztára volt, amit megerősít ez az 1804 április 1-i bejegyzés: Sós Sárának *a szegények cassájából* 30 krt. E pénztár bevételeit rováspénz képezte, ami a személyek száma szerint lehetett, de külön elszámolása nem volt, hanem a bevételeit és kiadásait is a kurátor számolta el. A kiadásait a szegények segélyezésére fordították. Ilyen bejegyzések gyakran vannak: egy vacans (= hely nélküli) mesternek, egy szegény mesternének, egy szegény árva cseh gyermeknek, s azután a különböző közép- és főiskolák legátusi és suplicansi segélyei szintén e pénztárból folytak.

Ugy látszik azonban, hogy ezenkivül a dékán tiszte volt a lelkész és tanító conventio járandóságának az összeszedése is, mert ilyen feljegyzéseket is találtam: 1799 ápril 14. Tiszteletes Uram conventiója 30 frt. NB. Ezt a kurátor uraimék adták meg a Dékány helyett. 1798-ban aug. 15. Rektor uramnak conventiójába, melyet a dékány tartozik az Eklának beadni.

Itt említem meg, hogy a bábaasszony kiképzéséről és alkalmazásáról is az egyház gondoskodott. A mult század elejéről — Karika János irása — fenmaradt a bábák esküje, amit állásuk elfoglalása előtt tettek, úgy mint a kurátorok.

Pályi István uram utánnajárt a lelkészi és tanítói földeknek s az egyháznak is szerzett földet. Tőle származik a [illegible] bejegyzés, mely e földekre

PÁPA KÖNYTÁRA

vonatkozik. »Mióta Gyermelyen Reformata Eklésia van, mindég volt a prédikátornak szántóföldje, kaszálló rétje, kender és káposztás földje. A mostani részen még Méltóságos Gróf Esterházy József mikor birta ezt a falut Őnagysága mutatta ki és mérette ki a Gyermeli Reform. Eklésiában lévő Prédikátor számára 1710. Ezt bizonyítják akkor élt öreg emberek, Bokros András, Tót István, Tót György s többek.«

1781-ben ujra felosztotta a határt Báró Sándor Antal, aki szintén kiadatta minden földeket »a Prédikátor és mester számára«. Az egyház papi és tanítói földjeit tehát nem a hivektől, az egyháztagoktól kapta, hanem a földesurtól. A földesurak, amint mérettek a jobbágyaiknak földet használatra, ugyanúgy és ugyanakkor mérettek a lelkésznek és tanítónak is, amely földek után dézsmát sem kellett fizetni, kivéve a későbbi időben kiosztott irtásföldeket, mint pl. a hidegvölgyi irtvány, amely után dézsma járt az uraságnak. Itt említem meg azt is, hogy az egyház negyedholdnyi kis szőllőcskéje is dézsmamentes volt. 1807-ben az uradalom tulbuzgó tisztjei ezt is dézsma alá akarják vonni. A másolatban ma is meglevő kérvénynek, amelyet a hivek azért nyujtottak be, hogy a szőlő továbbra is dézsmamentes maradjon, nem tudjuk, lett-e eredménye?

Pályi István tiszteletes uram a földfelmérést felhasználta arra is, hogy az egyháznak is szerezzen földet. »Minthogy általláttam — irja —, hogy az Eklésiának semmi fundusa sincs és így az építésbe nem boldogulunk, a templom pedig dülőfélben volt, sokat törődtem rajta, mit tsináljak. Szerencsére a mélt. Földes Uraság a határt ujonnan felmérette, urbatialiter ujra elosztotta, miért is minden tehetségemmel azon voltam, hogy az Eklésiá-

nak valami földet nyerjek, sok utánna való járásommal nyertem s mind a három calcaturában (= dülöben) 6 (hat) pos. mérő alá valót. Ebből lett aztán az Eklésiának egy kis fundusa. De ennek szántatásával aratásával nekem először, mivel szokatlan volt, igen sok bajlódásom volt.«

Az egyház ezen földjeit is közmunkával mívelték s a termést a kurátorok gondozták és értékesítették. 1785-ben »már szépen termett az eklésia földje, mert lett 17 szapu buza, 23 szapu zab. Ennek idejében gondolkoztunk a templom építése felől s tettünk rendelést«.

Hogy a templomépítésre gondolhattak, annak egyéb s nagyobb oka volt. Közben igen nagy változás történt Európában s közelebbről hazánkban is. A francia forradalom és annak eszméi: a szabadság, egyenlőség, testvériség, nem tüntek el nyomtalanul hazánk életében sem. Mária Terézia halála után fia II. József vette át az uralkodást. Ő már sokat magába szivott ez eszmékből s azokat az ország kormányzásában is érvényesíteni akarta. Ezen gondolkozásának volt egyik gyümölcse az 1781 okt. 29-én megjelent *türelmi rendelete,* amely megengedte a nyilvános vallásgyakorlatot a protestánsoknak is, ezenkivül az iskolák és templomok építését, az utóbbit ugyan azzal a korlátozással, hogy utcára nyiló ajtó és torony nélkül. Eltörölte a bucsujárásokat s mindazon barát- és apáca-kolostorokat, amelyekben tanítással vagy betegápolással nem foglalkoztak. Az ilyen kolostorok vagyonát lefoglalta s új plébániák és iskolák alapítására fordította.

A gyermelyi ref. egyház bizonyára predikátorával együtt örömmel értesült a nagy és nem várt fordulatról s mintha lidércnyomástól szabadultak volna, teli tüdővel szivták magukba a sza-

badság levegőjét és hozzá fogtak előbb a tervezgetéshez, számítgatáshoz, majd meg a cselevéshez is.

Az ujonnan szerzett földek termése még nem lett volna elegendő az új *kötemplom építésére.* Emellett szükség volt még egy másik forrás, a hivek buzgóságának megnyitására is. Az ember előtt csak annak van becse, amiért maga is fáradt, vagy áldozott. Ezért fordul egyházunk hiveihez, hogy hozzájárulásukkal juttassák kifejezésre, hogy közösséget éreznek vele. Amikor 1785-ben a templom építését elhatározták, a hivek buzgósága és lelkesedése önkéntes adakozásban nyilvánult meg s a templomépítés költségeinek $^1/_4$ részét hozták áldozatul a fuvarozásokon és kézi munkán kivül. A templom építése 981.20 frt.-ba került s a következő évi közgyülésig 239 frt. készpénzadomány folyt be. Az adakozást Motsonoki István uram kezdte meg 20 frttal, majd Kováts János és Kemenczki János 10—10 frttal követte.

De még így sem lett volna elég a költség. A tatai egyházmegye is segítségül jött és 200 frt. kölcsönt és 15 frt. ajándékot adott Borsothy István esperes úr jóvoltából. Az uradalom sem tagadta meg támogatását, mert 200 frt. kölcsönnel segítette az egyházat nagy feladata megoldásában. Általános volt az a szép szokás is, hogy *majd egyetlen végrendelet sem készült el anélkül, hogy abban az egyházról is megemlékezés ne történt volna.* 2—3 frt., néhány szapu buza, 4—5 akó bor képezte az egyházra eső hagyományt, amit az örökösök szivesen meg is fizettek. Volt az egyháznak némi haszna a deszka eladásából is. A kurátorok ugyanis egy-egy kocsi deszkát vettek s hoztak, amiből azután, akinek kellett, otthon eladtak. Az uraságnak a 200 frt. kölcsönt csak részben fizették vissza, jó részét

közmunkával lefuvarozták, mert fát hordtak érte Ujfaluba.

Igy aztán 1786-ban felépült az első kőtemplom, amely azonban sorrendben már a harmadik ref. templom ugyanazon a helyen. Az első, amely sövényből és sárból készült — az 1721-ben tett tanuvallomás szerint — elromlott akkor már s a második sövény-templom állott a helyén. Arról nem tudunk, hogy közbe ezt átépítették volna, tehát feltételezzük, hogy e második állott fenn 1786-ig.

De ne gondoljuk, hogy teljesen felszentelésre készen állott már e templom. Csupán a falak álltak még s rajta a tető csupaszon. Talán ugyanazon évben még a szószék is elkészült, de hiányzott a belső berendezés. A következő évben Sütő András kurátor készíttette a padokat és csak 1790-ben kárpitoztatta be Csuzi Sámuel kurátor uram. Két felirás örökíti meg a templomban az építés idejét. Az egyik a szószék hangfogóján van: »*Ésa. 58: 1. Kiálts teljes torokkal, emeld fel a te szódat, mint a hangos trombita és mond meg az én népemnek az ő bünöket. Épitette a Gyerm. Ekl. 1786. esztendőben Pályi István prédikátorsá(gában).*« A másik a karzaton van, annak egyik rekeszében: »*A szent Háromság egy Isten tiszteletére építette tulajdon költségén a Gyermelyi Ref. Ekklésia Pályi István prédikátorságában, Szüts István biróságában, Kementzki János kurátorságában, Esküdtek: Sütő András, Nagy István, Baranyai András, Csuzi Sámuel idejökben 1786-ik esztendőben*«.

A belső felszerelést kiegészíti az urvacsorai kenyérosztó tányér, amely úgy látszik Pályi István predikátor ajándéka, mert rajta ez a körirat olvasható: »*Tiszteletes t: Pályi István uram Prédikátor készítette: e Tányért, az Gyermei Refor: Sz: Eklé. számára. Anno 1786*«.

Igy jutottak el lassanként oda, hogy a templomot át lehetett adni rendeltetésének. Még 1788-ban eladták a régi haranglábat s újat csináltattak a kőtemplom elé. Ugy hogy 1790-ben elérkezettnek látták az időt, hogy a templomot felszentelhessék, ami ez évben meg is történt. Ha már a nagy Graduálban is benne volt ez az ének: Im béjöttünk nagy örömmel, Felséges Isten! A Te szentidnek gyülekezetébe, A Te templomodba, Felséges Atya Isten! akkor bizonnyal teljes szivből s mély érzésekből fakadt az fel a felszentelés ünnepén és hálaáldozati illattétel gyanánt szállt a magasságos Isten trónja elé.

Az öröm annál teljesebb lehetett, mert közben az országba is visszatért az alkotmányos élet. II. József meghalt s bár halálos ágyán több rendeletét visszavonta, de érvényben hagyta a vallásra vonatkozókat. Utánna II. Lipót összehivta a régóta hallgatásra kényszerített országgyülést, amelynek XXVI. t.-cikke a bécsi, nikolsburgi és linci békekötések alapján biztosította *a prot. egyházak önkormányzati jogait.* A vallás szabad gyakorlata teljesebbé vált s a protestánsoknak is megengedte e törvény a templomoknak toronnyal való építését. A prot. egyházak maguk intézhették most már ügyeiket, maguk választotta egyházi hatóságok felügyelete és biráskodása alá tartoztak, zsinatokat tarthattak, fő- és népiskolákat állíthattak.

Egyházaink szabad fejlődése most már törvényileg biztosítva volt. Igy azután berendezkedhetett úgy, hogy hosszú idő, egy évszázad mulva is azokkal az eszközökkel élnek gyülekezeteink, amelyek ez esztendőkből származnak.

A munka itt is folyt tovább. 1791-ben vettek egy új harangot, amely 1 mázsa és 10 font (61 kg.) volt. Az urasztalához egy ezüst kelyhet szereztek

belül aranyozva (28.10 frt.), melynek a talpán ez a körirat van: »*A Gyermeli Reformata Eklesia tsináltatta Anno MDCCXCI*«. 1792-ben egy Szentmihálylovát csináltatnak. 1798-ban egy nagy ládát készíttetnek az egyházi szent edények, az egyház pénze s urasztali terítői s fontos okmányok megőrzésére. 1800-ban a lábatlani egyháztól az urasztalához egy 4 itzés cinkorsót vesznek, mert az eddigiek bizony csak köből, vagy sárból voltak. Mint a télre pincébe rejtett virág, mikor tavasz nyiltával a napfényre kerül, s levelei megzöldülnek, bimbai fesledeznek, úgy ujult fel az egyházi élet is ez években, amikor egy évszázados sorvasztó megkötöttségéből felszabadult.

Pályi István 21 évi hűséges lelkipásztorkodás után nevét hatalmas betükkel beírta a gyermelyi ref. egyház történetébe. Korának intő jeleit megértette s a szabaddá lett uton nagy lépésekkel vezette előbbre egyházát. Nem tudjuk mi okból, de 1801-ben Neszmélyre megy predikátornak. Bár 1794-ben a paplakot is megújította Antal János kurátor uram, de sem ez, sem az akkor élők szerető ragaszkodása, amely talán ugyan kifejezésre sem jutott, nem tartotta itt őt. Visszagondolva a nagy munkára, amelyet végzett, most a hálás kegyelet szavaival kell megemlékeznünk róla.

Hogy ilyen szép munkát végezhetett, ahhoz nagyban hozzájárult az is, hogy megértő munkatársakra talált. A presbiterek s a gyülekezet tagjai is megértették az idők intő szavát s predikátoruk javukat munkáló nemes törekvéseit, nem elgáncsolni, hanem tőlük telhetőleg, áldozatkészséggel elősegíteni igyekeztek. Az akkori presbiterekről, akiknek szintén méltó, hogy nevüket megörökítsük: Tót István, Csuzi István, Tót György, Kováts János, Baranyai Mihály, Kementzki János, Motsonoki Pál,

Bokros István, ezt írja: »Ezekről az Öregekről megjegyzem, amit tapasztaltam bennek, hogy mindnyájan szerették az Eklésiát, s vallásokat, és ennek boldogulását, noha egymás közt nem voltak teljes egyességbe mindenkor, de az is jól esett. Egy szóval igazi Magyar Református Keresztény emberek voltak, megbetsülték a köztök lévő Lelki Pásztort is«.

De mindenek felett — azt hiszem — hitében találjuk az eredmények titkát. Neki sem drága az élete sem, csakhogy futását elvégezhesse. Az ilyen terhekben súlyos évek különösen próbára teszik a lelkipásztor hitét és annak erejét. A buzgó egyháztagok mellett mindig vannak tudatlanok, elégedetlenkedők, gonosz és rosszindulatu emberek, akik minden jónak csak elrontói. Ezekkel kemény harcot kell vivni a lelkésznek és csak az viheti elöbbre egyházának és Isten országának ügyét, aki saját magát a köznek áldozva abból a meggyőződésből meríti erejét: »Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk!?«

A nagy per.

A XIX-ik században egyházunk történelmének kétségtelenül legfényesebb lapjait töltik meg Pályi István munkásságának eredményei. Most hogy bucsut veszünk tőle, fájó szivvel gondolunk innét való távozására, mert utá a bizony mindjárt kátyuba szorult az egyház k reke. Távozása után 1801 és 1802-ben *Őry F. jos* volt itt helyettes lelkész, aki innen Héregr ment rendes lelkésznek. Az ő ideiglenes működését arra használja fel az uradalom, hogy a lelkész és tanító 20 öl tüzifáját elvonja, úgy hogy mikor *Karika János* 1802. okt. 21-én állását ünnepélyes beiktatása után elfoglalja,

már ezt a változott helyzetet találta. De mintha az isteni gondviselés rendelte volna őt ide, az ő kitartó fáradhatatlansága, bátorsága és az igazság ereje győzelemre segítették kemény harcában. Hadd mondja el ő maga, hogyan történt mindaz, amint megirta.

»I. N. D. A gyermelyi predikátornak és oskolamesternek esztendőnként adódni szokott conventionalis ölfáról v. tüzelőfáról való jegyzések, nevezetessen pedig annak elveszésének s visszaszereztetésének rövid historiája.

Miolta csak a Gyermelyi Reformata Ekklésia fennáll, mindenkor adtak a földes urak a predikátornak és oskolamesternek elegedendő tüzelő fát. A régibb időkben, mikor a régiek tanubizonysága szerint annyi volt a fa, hogy majd rászakadt az erdő a falura és mikor még az erdők nem reguláztattak, a lakosok, valamint magoknak, úgy a predikátornak is szabadon vágtak és hordtak annyi fát, amennyi kellett. Az erdőnek és a fáknak szépit, javát hordták, a vén fákra rá sem igen néztek. Igy volt ez Kindl Orbán, Kraff generális és még Esterházy és Pámhakli földes urak idejében is, amint a régi öregek beszéllették.

A következő időkben, mikor Gyermely Báró Sándor Mihály birtokába esett, aki azt Pámháklitól megvette és amikor az erdők az irtások által fogytak, kevesbedtek, nevezetesen talán 1763-ban, midőn az erdők reguláztattak és ölfákat kezdettek az uraságok vágatni: a Gyermelyi Predikátornak és Mesternek a fáját 20 ölre határozta az akkori földesur, amely 20 öl tüzelő fa 12 a predikátornak, 8 az oskolamesternek szakadatlanul ki is adatott mindenkor egész a gróf Sándor Antal haláláig (meghalt 1801-ben január 5-én) és T. Pályi István uramnak innen Neszmelyre lett elmenetéléig, aki

hasonlóképpen 1801-ben majus elein ment Neszmelyre predikátornak. Ennek elmenetele után interimalis predikátornak jött ide Őry F. Lajos, aki azután 1802-ben héregi prédikátorrá lett. Ez mivel gyáva ember volt, változás is esvén az ekklésiában, az uraság tisztjei éltek az alkalmatossággal és a 20 öl tüzifát elhuzták, meg nem adták, elegendő tüzelő fát igérvén helyette.

Minek utánna én ide jöttem prédikátornak, t. i. 1802. 20 okt. kezdtem tudakozódni a fa felől és megértvén, hogy a 20 öl fát Pályi uram idejében is mindenkor kiadta az uraság, mint actualis predikator a Curátorral Szabó Ferenczel kimentem az akkori tiszttartóhoz Gedai Jánoshoz Gyarmatra a fát kérni, aki minek utánna declaralta volna, akkori deákja Gáspárdi Sándor előtt, hogy az Uraság azzal nem tartozik, hanem a jobbágyok, akik igérték és hogy az uraság meg sem adja: tehát a dolgot a következett Tractualis gyülésen, amely akkor Almáson tartatott bejelentettem. A Tractus azt végezte, hogy a dolgot az Agensnek által kell adni, hogy a Consiliumon sürgesse. Azután elmentünk Budára Tekintetes Szemere Ferenc Ágens úrhoz, akinek is a dolgot lebeszélvén felvállalta annak fojtatását, irván a Felséges Consiliumra azt az instanciát amely sub Nro 1, vagy az első pont alatt találtatik, két exemplárban t. i. az Ágens ur maga keze irása és annak párja, amint a Felséges Consiliumra beadódott.

Erre az instantiára jött a parancsolat a vármegyére, hogy a dolgot investigáltassa s az uraságot is hallgassa meg és referáljon, amely parancsolatot lehet látni Nro 2.

Erre a parancsolatra rendelt a vármegye deputatiot, t. i. Tes. Pázmándy Pál assessor, Huszár László főbiró és Andor István eskütt urakat, akik

1803 szept. 13-án Gyarmaton megjelenvén mind az uraság tisztjeit, Veres és Nagy Márton aerarius és vicefiskálisokat, Gedai János tiszttartót és minket is 15 tanukkal együtt meghallgattak. Felolvastatott itt az Uraság részéről tett Deklaratio vagy Nyilatkozat (Nro 3). Ezt a declaratiot a fiskalis már azelőtt a vármegye közönséges gyülésében benyujtván, mivel ott az rendeltetett, hogy az mivelünk közöltessék, tehát közöltetvén is, készített arra Tes. Pázmándi Pál ur vicecurator és szolgabiró Thaly István urral együtt egy fontos feleletet (Nro 4), amelyet Pázmándi Pál ur, magával elhozván, nékünk általadott, hogy a Deputationak nyujtanánk be. (Nro 6.) A deputatio jegyzőkönyve, amit a tanukihallgatásokról felvett és a vármegyére beadott. A 4. szám alatti feleletünkre az uraság tisztjei is adtak reflexiókat (Nro 7.) Ezekre ismét készített Pázmándi Pál ur egy újabb feleletet, amelyben a dolgot gyökeresen deducálván ezeknek az argumentumait kiforgatván, ujabbakkal élt s azoknak a Fels. Consilium eleibe való terjesztését kérte. (Nro 8.) Az akták ismét a vármegyére kerülnek, de ismét nem jutnak a Consiliumhoz, mert közben hivatja Gedai tiszttartó Karika János lelkészt, hogy menjen Bajnára és kérje a fát, talán megadja a gróf. A gróf meg is igéri a 20 öl fát, ha a jobbágyokat lecsendesíti, hogy az »urbariális panaszoktól« álljanak el. Nagy Márton fiskalis készit ezután egy certificatioriat, (Nro 9) de erre Szarvas Ferenc Consiliarius úr azt mondja, hogy »*rosszabb a semminél*«. Az agens erre ujra reflexiókat készit (Nro 10), amelyek a Consiliumra lettek volna beadandók.

Azonban csak halljuk, hogy a vármegyére már megjött a Consiliumról a fa iránt a resolutio, amelynek az volna az értelme, hogy ez a kérdés a

20 öl fa megigértetése által már superáltatott, elmentem Komáromba és a dolgot úgy találván ennek a Resolutionak copiáját kivettem Nedeczky vice notarius urtól. (Nro 11.)

Igy az akták nem kerültek a Helytartó tanácshoz, mert az usus (= a szokás) »visszaállíttatott«.

Igy ment végbe a processus, amelyben sokat fáradt a predikátor, Budára, Komáromba, »de örömmel tselekedtem — irja —, tsakhogy az eklesiának vele használhattam és a fát visszanyerhettem, amelyet az eklesiának különben pénzen kellett volna megvenni és mégis megadni. Mégis sok tudatlan és háládatlan hallgatók nem hogy megesmerték és megköszönték volna ebbeli meritumomat, de sőt inkább zúgtak azért, hogy sokat járok széllyel, holott az javokért jártam, de nem tudták mit cselekesznek.

1809 szept. 23. *Karika János* predikátor.

1864-ben már vége volt a nagy pörnek s az uradalom talán engesztelésül is követ és meszet ad a paplak körüli kökerítéshez. Erről Karika János azt irja, hogy Nagy István kurátorságában, Baranyai András törvénybiróságában, Gömböcz János kis kurátorságában készült és pedig úgy, hogy minden külön kenyeres gazda hányt és hozott 1 öl követ. A meszet is maguk égették a marhaállásnál az erdőben 2 kemencével. Az uradalmi igazgató, Novotny János úr adott egy kemencére való fát. Az egész kerítés 210 forintba került.

Az iskola is nagyon rossz állapotban lehetett már, mert egészen újat kellett építeni helyette, de újonnan építették az iskolánál levő egyéb épületeket is. A »tanuló házat« = a lelkészi irodát, amely nedves és penészes volt, kipadlóztatták. 1810-ben építtették a polyvaházat s a paróchiális udvaron

sertésólakat. Karika János 8 esztendei itteni munkálkodása után Császárra ment lelkésznek 1811 jún. 10-én. Elődei élettörténetének a megörökítéséért s a nagy per sikeres viteléért különösen hálával gondolhatunk reá.[14]

Újabb fejlődés.

Karika János utódja 1811 július 11-ikétől a Lábatlanról ide megválasztott *Dercsikai Erős Mihály* lett, aki 58 évig és 5 hónapig szolgált Gyermelyen.[15] Nagy idő még egy egyház életében is! Egyházunk történelme szempontjából nevezetesebb események voltak az ő idejében a toronyépítés, a harangszerzés s majd az 1848-iki szabadságharc után az urbéri egyezség megkötése, amelyben a faizási jog törvényesen biztosíttatott.

1814 október 4-én tartott közgyülés elhatározta *a toronyépítést* s utasította a presbiteriumot, hogy az előkészületeket tegye meg. A lelkész még e hónapban kérvényt nyujt be gróf Sándor Vince földesúrhoz, amelyben toronyépítéshez követ kérnek. A kérvény eredetije ma is meg van a gróf úr sajátkezüleg irt engedélyével a hátlapján. A következő évben mintegy 45 öl követ hánytak a fehér csapásban. 1816 tavaszán hozzá akartak fogni az építéshez, de előbb ezt bejelentették a földesúrnak, »bár tudják, hogy az ország törvényei szerint, ha hely van, nem szükséges jelenteni«. Farkas János bajnai tiszttartó ki is mérte a helyet, úgy amint kivánták. Már építőmesterekről is gondoskodtak, sőt a fundamentumot is kiásták, amikor azt az üzenetet kapják, hogy az uraság nem engedi meg az építést. Erős Mihály lemegy Bajnára, hogy meg tudja, mi az oka az engedély visszavonásának. Ott

azt az értesülést szerzi, hogy a szomori plebános, valami tót származásu Csapkai István azt jelentette az uraságnak, hogy elszükítik a toronnyal az utcát. A bajnai plebános is tót származásu volt (Hosszik Imre), de jóindulatu s így öt kéri meg, hogy hangolja javunkra a gröf urat, aki éppen ott tartózkodott. Ez meg is tette. Majd amikor Erős Mihály magával a gróf urral is beszélhetett, ő megigérte, hogy s személyesen tekinti meg a helyet, amit meg is tett s a toronyépítésnek többé nem volt semmi akadálya. Fel is épült még abban az évben, amint a falába illesztett vörös márványtábla jelzi: »*Posita Anno MDCCCXVI*«.

Mig a templom stílusáról nem beszélhetünk, mert ilyen nincs, addig a torony stílusa gótikus görög oszlop fejekkel s egyike az egyházmegye, sőt az egyházkerület legizlésesebben vonalzott tornyainak, amely eredeti szinezésében a piros, fehér, zöldet, a nemzeti szineket juttatta kifejezésre.

A toronyba már kicsinek tartották a haranglábakon állott harangokat, amelyek közül az egyik 1 mázsás (56 kg.) és a kisebbik fél bécsi mázsás (28 kg.) körül volt. Ezek helyett 1823-ban hoztak Pestről egy 3 mázsa $64^1/_2$ fontosat (204 kg.) és egy kisebbet, amelynek 2 mázsa és $20^1/_2$ font (124 kg.) volt a súlya. A toronyról a templom karzatán ez a felirás olvasható: »1816-ban építtetett a torony vallásszeretetből Dertsikai Erős Mihály predikátorságában, Baranyai András birósságában. Kurátorok voltak Antal János, Bokros János. Esküdtek Nagy István, Kis János, Szabó János, Kováts András, Szőnyi Mihály«. Mintegy 11 öl magas a torony. A harmadik rekeszben ez van: »1823 esztendőben szerzette a Gyermelyi Ref. Ekklésia a két harangot tulajdon költségén. D. Erős Mihály Pred. Baranyai András, Kis János jártak utánna, Nagy

Mihály biróságában, Tót István, Kis Péter kurátorságában. A toronyról és harangokról ezen irást tétették 1829-ben Baranyai István és Szabó János. Irta Váczi János Rector Junius hónapnak IX.-kén«. 1832-ben csináltatták a nagy és diszes urasztali terítőt, amely urvacsora osztás alkalmával használtatik. 1847-ben pedig a vörösmárvány urasztalát.

Közben nagy események hirnökeiként folytak az országgyülési tárgyalások. Nagy változásokat várt és sejtett mindenki. Ezek meg is érlelődtek és bekövetkeztek 1848-ban. A magyar nemesség rendi országgyülése lemondott a nemesség ősi jogairól és kiváltságairól. Gróf Széchenyi István, majd Kossuth Lajos, hazánk e lánglelkü apostolainak az eszméi, merész fellépésük, új korszakot szültek hazánk történelmében. Felszabadították a jobbágyságot s egyenlővé tették a jogokban és a közteherviselésben a haza minden polgárát. Kimondották a törvényesen bevett vallásfelekezetek, mint a római katholikus, ág. hitv. evangélikus és református felekezetek egyenjoguságát s az 1848: XX. t.-c.-ben gondoskodtak az összes egyházi és iskolai terhek közálladalmi költségen való viseléséről. Bár ez a törvény a mai napig sincs teljes egészében végrehajtva, de mind ez ideig érvényben levő jogforrásul szolgál az egyházak és iskolák állami támogatásánál.

Gyermely jobbágy község volt, tehát reájuk nézve is nagy örömöt jelentett a nagy fordulat. Örömüknek kifejezést is adtak, mert még ugyanazon évben itt is gyüjtöttek a Pesten felállítandó március 15-iki emlékműre 17.20 frt. Hanem sajnos az adakozók neveit nem merték beirni a pénztárkönyvbe, csak 49-ben, mert az »ellenség közeledett«. Tudjuk, hogy milyen ellenségről van szó. A szabadságharc dicsőséges tettekben gazdag ideje igen rövid volt. 1849-ben a világosi fegyverletétellel

igen komor és sötét fellegek takarták el a napot a magyar szemek elől a magyar égen.

Az abszolutizmus terve a prot. egyházaknak központi, bécsi közigazgatásáról dugába dölt. Egyházunkat közelebbről érdeklő esemény volt a községekben lefolytatott tárgyalások az urbéri egyezség létrehozása iránt.

Gyermelyen 1857 jul. 15.-én Jagasics Sándor cs. kir. főnök elnöklete alatt az uraság és a jobbágyok között tagosztály egyezség létesült. Az egyezség 10-ik pontja alatt ez van: 10. »A két valláson lévő lelkész és iskola mester urak által annál fogva, mert a gyermelyi határban telki állománnyal birván az urbéri faizáshoz jogukat tartják, szinte a reájuk eső erdei rész kiadása követeltetvén; miután azon követelés ellenében az uradalom részéről azon ellenvetés tétetett, hogy a katholikus lelkész ur az uradalomtól jelenleg is nyolcz, a katholikus mester szinte nyolcz, valamint a református lelkész ur tizenkettő, az iskolatanító pedig nyolcz öl fát huzván, azáltal elégséggel faizás használatában volnának, és ezen körülményre nézve köztük egyezség nem eszközöltethetett, nehogy ezen kérdés miatt a többi állapotok iránti egyezkedés fennakadást szenvedjen, az ezuttal elintézetlenül fennhagyatott«... De elintézést nyert még ugyanezen év szeptemberében ilyenformán: »Jelen urbéri egyezség 10.-ik pontjában a lelkészeknek és iskola tanítóknak elintézetlenül maradt faizási illetőségükre nézve, a felek kölcsönös nyilatkozata folytán 1857. év szept. 7-én következő egyezség létesült:

»Az uradalom kötelezi magát úgy a római katholicus valamint a helvét vallásu lelkész és iskolamester uraknak az eddig kiszolgáltatott ölfa mennyiséget és pedig a Róm. Catholikus lelkész urnak *nyolcz,* a mesternek szinte *nyolcz,* a refor-

mátus lelkész urnak *tizenkettő*, az iskola tanítónak *nyolcz* öl fát kemény hasábokban az eddigi mód és szokás szerint ezentul is törvényesen járó faizás fejében évenként kiszolgáltatni. Ezen ajánlat tisztelt lelkész és iskola tanító urak részéről elfogadtatván, azok minden egyébb faizási követelésekről és erdőrész külön kihasításáról lemondanak. Dávid Alajos m. k. Gróf Sándor Móricz úr uradalmi meghatalmazottja. Faichtmajer Ferencz sk. alesperes és Gyermely fiókegyháznak lelkésze. Erős Mihály m. k. református lelkész. Tölgyesi Ferenc m. k. gyermelyi R. Catholicus iskola tanító. Both István m. k. református iskola tanító. Hogy a fentebbi pótegyezséget az érdekelt felek jelenlétemben írták alá, hivatalosan bizonyítom. Bajnán 1857 october 26. Kajdacsi Ferenc m. k. cs. kir. urbéri törvényszéki tanácsos.

434/857. Jelen az 1853-ik évi március 2-ikán kelt legkegyelmesebb cs. kir. birtokszabályozási Nyilt parancs 34.-ik §-a értelmében felterjesztett folyó évi julius hó 15-én az érdekelt felek közt kötött és a lelkészeknek s iskola tanítóknak faizási illetőségükre nézve pót záradékkal is ellátott urbéri Egyezség ellen törvényes szempontból észrevétel nem lévén, jóváhagyatik. Kelt a Budai Cs. Kir. urbéri főtörvényszéknek 1857-ik évi november hó 5-én tartatott üléséből (P. H.) Noszlopy m. k. Peláthy m. k. t. titkár.

A másolat hiteléért *Drinkmann* cs. kir. urbéri törvényszéki irodatiszt. (P. H.)«

1856-ban épült a mai paplak Baranyai István és Kemenczki János kurátorságában. Az egész épület kőből van, csak a közfalak vályogból. Ma már átalakított alakjában áll fenn. Mészáros Kálmán átalakíttatta a belsejét 1914-ben. Van benne négy szoba, egy iroda, konyha, előszoba, cselédszoba,

éléskamra, alatta pince. Az átalakításkor új ajtókkal, ablakokkal látták el s újra padlóztatták. A paplak építése mintegy 6000 váltó forintba került.

Erős Mihály utóda *Nagy Sándor* héregi lelkész lett, akinek elévülhetetlen érdeme a gyermelyi ref. *takarékmagtár* létesítése, amit azóta a r. kath. atyafiak is utánoztak. 1877 szeptemberében közadakozásból jött létre, amelyben a lelkész járt elől jó példával. A 91 adakozó $100^3/_4$ véka buzát, $12^1/_2$ véka rozsot és 24.90 frt. adakozott, ami 31.5 hektoliter buzának és 4.5 hektoliter rozsnak felelt meg, amit a presbiterium Szabó Ferenc kezelőnek és Szücs István ellenőrnek adott át gondozás végett. A befolyt 24.90 frt.-ért 9 hektoliter zabot vettek és azt gyümölcsöztették. A takarékmagtár gabonatőkeállománya ma a 300 métermázsa körül van.

A gyermelyi református egyház takarékmagtárának módosított alapszabályait (kivonatosan) itt közöljük.

I. §. *A magtár alapja és jövedelmi forrásai.*

1. Alapja. a) Az 1877-ik évben az egyes egyháztagoktól önkéntes adakozás utján beszedett 315 liter buza, 450 liter rozs.

b) A magtár javára tett 49 K 80 fill., azaz negyvenkilenc korona 80 fillér pénzadomány egyes egyháztagoktól, mely összegen 900 liter zab vétetett.

2. Jövödelemforrások: a) Ráadásul vesz a magtár minden kikölcsönzött 100 liter gabonától 8 (nyolc) litert. (Most minden 100 kg. után 12—$15^0/_0$-ot.)

b) Mikor szükségesnek és lehetőnek látja a presbiterium, utalványoz bizonyos mennyiségü gabonát a magtár növeléséhez.

c) Az egyes egyháztagok szives buzgósága, mely gabona, vagy pénzbeli adományokban, vagy végrendeleti hagyományokban, vagy a magtár ja-

vára végzendő közmunka vállalásában és egyéb jótékonyságban nyilatkozik.

II. §. *A magtár célja.*

1. Szükölködő, de különben a kölcsön visszafizetésére elég biztosítékkal biró egyháztagokon segítés.

2. Az egyházi hivatalnokok gabonailletményének a magtár évi jövedelméből egészben, vagy részben fedezése, illetőleg ennek örök biztosítása végett ingatlan vagyon szerzése és ez által az egyháztagok egyházi adójának kevesbítése.

3. Az egyház részére olyan földbirtok szerzése, hogy annak jövedelme az egyház összes szükségletét fedezze.

III. §. *A magtár kezelése és forgatása.*

1. A magtár gabona- és pénzkészlete s jövedelmei a gyülekezet egyéb vagyonától egészen elkülönítve kezeltetnek és róluk pontos könyvek vezettetnek. (2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15.)

IV. §. *A magtárnak az egyház céljaira való felhasználása.*

1. A magtárt — ámbár az a gyermelyi református egyháznak kétségtelen és kizárólagos tulajdona — sem aprólékos kiadások által csorbítani, sem azt teljesen megsemmisíteni, — habár ezt az egész gyülekezet kivánná is — nem álland jogában. (2., 3., 4., 5., 6., 7.)

V. §. *Kormányzat, felelősség és felügyelet.*

1. Mint a gyülekezet egyéb vagyonának, úgy a magtárnak is természetes őre a presbiterium, mint kormányzó testület, melynek tagjai hivatali esküvel is kötelezvék a magtár ügyeinek lelkiismeretes vezetésére.

2. Ezen kormányzó testület jogai és kötelességei a következők:

a) A jövedelmi források gondozása és új jövedelmi források nyitása által a magtárt minél gyorsabban növelni.

b) A magtár hivatalnokait működésükben figyelemmel kisérni, eljárásukról, a magtári készletnek s a számadásoknak időnkénti megtekintése s ez utóbbinak szigoru megvizsgálása által, biztos tudomást szerezni, a szabályok ellen vétő hivatalnokokat komolyan figyelmeztetni, vétség esetében kártérítés mellett hivataluktól felfüggeszteni, s ez időközben megürült hivatalt helyettesítés által betölteni. [c), d)]

3. Felelősséggel tartoznak:

a) A magtáros és ellenőr a magtárban lévő készlet mennyiségéért és minőségéért. Ha a magtári készlet vagy kevesebb, mint a számadások mutatják, vagy olyan tisztátalan és romlott, hogy a magtár kára nélkül ki nem kölcsönözhető, ez esetben a presbiterium a magtároson és ellenőrön biróság utján is vehet kártérítést, apadás, vagy bármi cimen leszámításnak helye nincs.

b) A jegyző, ha a számadás vezetésénél, vagy a kötelezvények elkészítésénél olyan hibát, illetve mulasztást követne el, amely a magtárnak kárt okozna, teljes kártérítéssel tartozik.

c) A presbiterium, mint kormányzó testület az általa utalványozott magtári kölcsönért és ráadásért kezesnek tekintetik, ha azok sem az adóstól, sem a kezestől behajthatók nem volnának.

4. Felügyelője a magtárnak a tatai református egyházmegye, melynek mindenkori védelme alatt áll és feladata azt minden támadás, minden célés szabályellenes kezelés ellen megoltalmazni.

Jegyzet. A magtár alapszabályai a felmerülhető körülményekhez képest módosíthatók, úgy azonban, hogy ezen módosítás által a magtár célja,

fennállása és virágzása ne veszélyeztessék. S mivel a magtár felállításával és megtartásával a jelen nemzedék célja az, hogy az egyháznak egy jótékony és anyagi jólétét és virágzását előmozdító örökös intézménye legyen, az alapszabályoknak olyan módosítása, mely ezen intézmény megszüntetését célozná, vagy eredményezné, még az esetben sem szabados, ha ezt az egész gyülekezet magáévá tenné is.

1883-ban az új zsinati törvények értelmében szerveztetett az egyház egy gondnokkal és 12 presbiterrel. A dékán elmaradt, mert a legújabb zsinati törvények is csak megengedik, de nem teszik kötelezővé annak választását.

1891-ben az iskola átalakítása s a tanítólakás újjáépítése adott gondot az egyháznak, míg 1900-ban a torony javítása vált szükségessé. Közben a magtár nagyon szépen növekedett, úgyannyira, hogy 1911-ben számára külön épületet akartak építeni s ezt el is határozták, de megvalósítására még sem került sor. A hivek buzgósága is több izben megnyilatkozott. Nagy János egy bársony urasztali terítőt ajándékozott egyházának 1901-ben. Baranyai Mariska 1905-ben kis feliratos terítőt készít az úrasztalára. 1910-ben pedig Kis Mihály és neje Kis Juliánna egy vörös márvány keresztelő medencét állíttatott az úrasztala mellé.

Nagy Sándor lelkészkedése vége felé közeledett. Miután előbb fogadott leányát, majd feleségét is eltemette, 1912 dec. 8-án 42 évi lelkipásztorkodás után csendesen elpihent. Holtteteme a gyermelyi ref. temetőben nyugszik, ahol sirkő jelzi nyugvóhelyét.

Nagy Sándor utódául *Mészáros Kálmán* szőnyi segédlelkészt hivta meg a gyülekezet bizalma. Nevéhez füződik a paplak belső átalakítása 1914-ben,

amikor új ajtókkal és ablakokkal látták el a regi épületet s újra padlóztatták a szobákat. Még ugyanazon évben kiütött a borzalmas világháboru, ami az egyház külső építését lehetetlenné tette. Jöttek a hadikölcsön jegyzések, amelyekből az egyház bőven kivette részét, mert az összes alapok, alapítványok tőkéi hadikölcsönbe fektetve hevernek az ez időben szerzett páncélszekrényben. 1917-ben a reformáció 400 éves évfordulóját ünnepelte a gyülekezet, amelynek emlékét a szószék falába helyezett márványtábla örökíti meg ezzel a felirással:

1517—1917 OKTÓBER 31.

A SZENTHÁROMSÁG EGY, ÖRÖK, IGAZ ISTEN ANYASZENTEGYHÁZÁNAK EREDETI FUNDAMENTUMRA VISSZA HELYEZÉSÉNEK NÉGYSZÁZADOS EMLÉKÉRE.

»*Mert más fundamentumot senki nem vethet azonkivül, amely vettetett, mely a Jézus Krisztus.*« I. Kor. 3_{11}.

Jött a háboru szomoru vége, a kommunista forradalom, amely a lelkészeket végkielégítette, az egyházak vagyonát több helyütt lefoglalta, s hogy az összeset nem tette, annak csak az az oka, mert rövid ideig tartott az uralma. Az iskolákból a vallástanítást száműzte.

Mészáros Kálmánnak 1921-ben Szőnybe történt meghivása folytán megüresedett állásra *Baráth József* volt budapesti, majd tatai hitoktató segédlelkész választatott meg, aki az év november hó végén el is foglalta állását. Mészáros Kálmán Őszönyben rövid néhány hétig munkálkodhatott csupán, mert sulyos betegségbe esett s meghalt. Özvegye holttestét Csabdira vitette s ott alussza örök álmát.

Lelkészkedésem alatt egyházunk belső és külső építése a célom. Hogy a lelkekben Isten országát mily mértékben sikerült növelnem, csak a mindeneket tudó Isten látja. A külső építés jelei már emberi szemek előtt is láthatók. A paplak fazsindelyes teteje már egészen el volt korhadva s ezért palatetővel cseréltük ki 1922 tavaszán és ugyanazon év őszén nagyobb részt önkéntes adományokból megszereztük a háboruba elvitt 204 kg.-os harang helyett azt a 273 kg.-os *h* hangu harangot, amely legnagyobb harangunk, ezzel a felirattal: »*Az élőket hivogatom, a holtakat elsiratom*«.

Majd következett a földreform, amellyel kapcsolatban egyházunk 15 k. holdat igényelt s azt az Országos Földbirtokrendező Biróság *27.903/OFB/1923. sz.* alatt kelt itéletével lelkészi és tanítói javadalmi földekül meg is itélte. E földek haszonbére és árának kifizetése a takarékmagtár terhe.

1926-ban a magtárnak új épületet emeltünk alápincézve, hogy száraz legyen. Ugyanekkor a tornyot és templomot is bemeszeltettük kivülről.

A mult évben tető alá került az új iskola a lelkész által kieszközölt államsegélyből s a hivek munkájából. Mindezen munkánkból bőven kivették részüket a gondnokok is: Kemenczki József, id. Szabó Lajos, Kis Benő, Szabó Sándor.

A folyó évben az énekkar, amely 1910-ben alakult, műkedvelői szinielőadások jövedelméből, amelyek az iskolában tartattak, egy 80 kg.-os harangot ajándékoz az egyháznak, hogy három harangunk legyen. (H, D, Fisz.) Ennek a kis harangnak ez a felirata: »*Öntette a gyermelyi ref. énekkar 1929. Felszenteltetett Isten dicsőségére Dr. Antal Géza püspöki egyházlátogatása alkalmával*«. Reméljük, hogy ez így is fog történni s az első püspöklátoga-

tást, ami még Gyermelyen soha sem volt, megörökíti e felirat is.

Egyházunk belső történetéről beszélhetnek valamit azok a régi bibliával összekötött énekeskönyvek és imádságos könyvek, amelyeket egyes gyülekezeti tagjaink ma is féltékenyen őriznek. Most temettünk egy gyülekezeti tagot, aki kétszer átolvasta a Bibliát. A mi keresztyén vallásunknak ebben van az ereje, a titka, a gyökere, az életet adó s a sorscsapások között hűsítő forrása.[16]

Visszatekintve arra az utra, amelyet a századok viharzó tengerén gyermelyi ref. anyaszentegyházunk hajója megfutott, Isten iránt hála kel szivünkben s az a szent bizonyosság, hogy Szentlelkének szele feszíti vitorláit, Igéje kormányozza a kerekét és bizton révpartot ér az örökkévalóságban s hisszük azok is, akik ebben az egyházban ismerték meg és fogadták el életük mesterévé és megváltójává az Úr Jézus Krisztust. Boldogok azok, akiknek védőbástyája a Magyar Református Sion, mert ez arra a fundamentumra építtetett, amely maga az Úr Jézus Krisztus s ezért rendületlen hitben s lelkesülten száll ajkunkról az ének:

Áldjad lelkem Uradat Istenedet,
Minden én bennem dicsérje szent nevét,
És az ő mondhatatlan jó voltát.
No dicsérd lelkem és az Urat áldjad!
Feledékenységben el ne hallgassad
Ő jótéteményinek sok voltát.

CIII. zsolt.

Az iskola.

Hiányos volna az egyház történelme, ha meg nem emlékeznénk az iskoláról. A reformációnak egyik legnagyobb érdeme a közművelődés megindítása és terjesztése, népiskolák létesítése által. »Az iskola az egyház veteményes kertje« általánosan elismert igazsággá lett. A templomok mellett csakhamar felépültek az iskolák is. Gyermelyen már 1600-ban tanítói földekről olvasunk, tehát már akkor tanító is működhetett itt. Sajnos az iskolánknak ezen korszakból semmi feljegyzés sem maradt fenn.

1718-ban *Marosi József* a gyermelyi tanító. 1714-ben Rimaszombati János deák úgy említtetik, mint notarius. Hogy a régi idők szokása szerint egyuttal tanító is volt-e, nem tudjuk. 1743-ban *Szőnyi Péter* az oskolamester, Karika János lelkész tudósításából értesülünk a következőkről: »*Mesterek,* akiket megtudhattam, ezek voltak: *1779-ben* volt *Boros György.* Ez lakott itt két esztendeig. Ment innen Kecskemétre kis gyermekek tanítására. Ott lakott esztendeig, azután predikátorrá lett. *1781-ben* lett mesterré a feljebbvalónak báttya *Boros János,* jó erkölcsü, szelid magaviseletü embernek irja T. Pályi István volt predikátora. Két esztendők után ment innen Pándra. *1783-ban* hozták ide mesternek Csiliz Radványról *Halasi Jánost.* Lakott itt 5 esztendeig, innen ment Lábatlanra. *1788-ban* jött ide mesternek Szakállasról *Cseke Menyhárt.* Ez *1790-ben* meg is betegedett, azért az ekklésia más mestert keresett időközbe. Hozták akkor kéntelenségből *Tóth Pált* Tatából, aki ott hely nélkül volt. *1791-ben* rendéltetett ide Senior

Szabó János Uram által *Csokonai József*, volt itt 2 eszt. innen hivattatott Almásra. *1793.* 14 martii visszahozták Pándról *Boros Jánost*, aki *1802* eszt.-ben ismét visszament Pándra notariusi hivatalra és jött helyibe *Szabó József*, aki komáromi praeceptor volt, Hadházi fi, Komáromból a professorral Katona Mihály urammal való collisioja, ujhuzása miatt testimonium nélkül jött el. Szőnyön T. Senior Szabó János uramat meginstálván, interimalis rektornak ide küldetett, 1803-ban visitatiokor reversalis mellett actualisnak meghagyatott, de azért igen excessivus volt.«

Szabó József utóda, aki sokfelé bolyongása után Naszályon lett notarius, *Batsi Sándor* lett 1805-ben. 3 évig nőtlen volt, de felesége elrontotta, úgy hogy a kerületből kitiltották. 1811 március 30-ikán jött ide Héregről *Váczi János*, aki jó és becsületes tanító volt, de egy »házi keresztje volt« a rossz felesége, aki miatt iszákos lett és már 31 esztendeig szolgált itt, amikor kitétetett és Szomorra ment lakni, ahol 1845-ben meghalt.

Az első iskolai jegyzőkönyv 1830-ban kezdődik, amelyben benne van a »*Nemzeti Iskola*«, amint akkor iskolánkat nevezték, tananyaga. Ekkor volt új énekes könyv az, ami most használatból kiment. Bár ismeretlen volt még az általános iskolakötelezettség, mégis 70—80 volt a tanulók száma. 5—14 éves korból tevődtek össze az iskolásgyermekek. Az iskoláztatás négy évig tartott, mert csak 4 osztályu volt az iskola 1857-ig, amikor 6 osztályuvá fejlesztik. Az iskolai év azonban teljesebb volt, mint most, mert 2 heti aratási és 3 heti szüreti szünetet kivéve, egész éven át jártak a gyerekek iskolába. Ez iskola tananyagában jelentékeny helyet foglalt el a latin nyelv, amit a negyedikben már fordítottak magyarra.

1842—46-ig volt tanító a tapolcafői születésü

Warga Sándor, aki után *Boncz József* tanított itt 2 évig, majd 1848 tavaszán Kisigmándról jött ide *Both István,* aki 1862-ben itt halt meg. Utánna *Dingha József* következett Dunaalmásról, aki szintén itt halt meg 1878 szeptember havában. Utóda az 1846-ban Kocson született *Maller Zsigmond* lett 1878-ban, amikor Lábatlanról idejött. Az ő idejében, 1891-ben épült a mostani háromszobás tanítói lakás. 1902-ben makacs szembaja miatt nyugdíjba ment. Mint segédtanító működött itt 1901/902-ben *Hordó Alajos,* amig azután 1902 őszén *Kontra Sándor* jött ide Kisigmándról, aki itt 1904 április 9-én meghalt s utóda május 16. óta a nagykőrösi születésü és Tökről ide jött *Katona Zsigmond* lett.

FÜGGELÉK.

A szomori ref. egyház története.

Azok között az elnémult harangok között, amelyek a szomszédos falvakban egy-egy református egyház megszünését jelentették, vannak a szomori református egyházé is. Bár ezek talán el sem némultak, mert többek állítása szerint egész addig, amig a világháboruba el nem vitték a reformátusok helyett a katholikusoknak, a magyarok helyett a sváboknak szóltak azok.

A szomori református egyház egyidőben keletkezhetett a gyermelyivel. A két falu közelsége (1 km.) valószinüvé teszi, hogy a kettőnek hasonló sorsa volt. Szomor reformációját és köből való templomépítését bizonyára elömozdította a földesúri hatalom és jóindulat is, mert az időben Szomor és Somodor puszta a Pázmándyaké volt, akiknek nemesi elönevük is szomori és somodori. Ezek pedig reformátusok voltak s az egyházi életben is élénk részt vettek, mert egyházmegyei és kerületi gondnokok is voltak. Az anyakönyvük is, amely ma a gyermelyi egyház tulajdonában van, bizonyságot tesz róla: »Az eccliak szent eszközei. Abroszok. N. Ivánics Ferenc uram felesége Nemzetes Pázmándi Katalin lhez (Istenhez) való buzgóságából hagyott Testumban egy macska nyomos, vagyis almákkal kézzel szépen megvarrott abroszt, kiért légyen örök emlékezetbe a neve holta után is a megboldogultnak«.

Anyakönyve 1714-ben kezdődik, amikor *Mocsi István* volt a predikátor, aki ott volt azon a kocsi zsinaton is 1713-ban, amikor Magyari Kossa Pétert püspökké választották. Innét 1715-ben elment, mert egy helyen már ilyen feljegyzés szól róla: »T. Mocsi István baracskai prédikátor úr«. Baracska is Pázmándy-birtok volt. Utóda *Fejér Mihály* s a gyülekezetnek valószinüleg utolsó lelkésze lett. 1726-ban nem tudjuk mi okból más a lelkész, de 1728-ban már megint Fejér Mihály a pastor loci (a helyi lelkész).

Szomor még akkor magyar község volt. Elöljárói ezek voltak: Kolos Miklós törvénybiró, falu esküdt birája Németh Mártony. Esküdtek: Illyés Dani, Takács Péter, Kecskés István, Tóth András, Tóth Tamás, Fehér György, majd később Csabai Pál, Szakállasi Gergely, Mészáros István. Micsoda tősgyökeres magyar nevek, hová lettetek Szomorról a svábok elől? Jöttek át Gyermelyre is, de nem olyan sokan, mint gondolnók.

Dabi István gyermelyi és Fejér Mihály szomori predikátorok igen jó baráti viszonyban éltek egymással, mert gyermekeiket kölcsönösen megkeresztelték és mint ezek keresztszülői, komák voltak.

Szomornak a *tanítói* közül hármat ismerünk, névszerint: *B. Hunyadi Ferenc* (1714), majd *Németfalusi János* (1737) és *Vig János* (1743) követték egymást.

A szomori reformátusokat a pestis súlyos ragályos betegség is pusztította, mert e kis gyülekezetben 1739-ben 162 halott volt s még a következőben is 13, összesen 175-en haltak el a gyülekezeti tagok közül. A pestis az egész vármegyében általános volt. A helytartó tanács királyi biztost küldött a vármegye egyes területeire.[17]

Ha 3—400-ra tesszük is a lélekszámot, majd

a fele kihalt a gyülekezetnek egy tél alatt. Némelyik nap 3—4-et is temettek.

Szomoron a számadások is rendben vezettettek már ekkor. 1733-ban *Czanka György* a kurátor és 5 presbiter is részt vesz az egyház ügyeinek intézésében. Az anyakönyv és a pénztári napló csak 1747-ig tart. Hogy meddig volt itt lelkész, nem tudjuk,[18] csak arról tudunk, hogy 1758-ban a földesúr báró Sándor Antal elvette tőlük jogtalanul a templomukat, s amikor ezt visszakérték, azt felelte, hogy »az ég két napot nem szenvedhet«. A földesúr változásával, mert 1744-ben Somodor is báró Sándor Antalé már s ugyanekkor egyezkednek Szomorra is, a reformátusok helyzete megváltozott. »Akié a föld, azé a vallás«, ez a jelszó a szomori reformátusok kipusztulását jelentette. A templom ma is meg van a katholikusok használatában.

A szomori egyház szent edényeit s talán még urasztali keszkenői közül is némelyeket a gyermelyi ref. egyház ládája őrzi. Az anyakönyvvel együtt kerülhettek ide, amelyet 1769-ben a gyermelyi lelkész Kalmár Ferenc használatba is vett. Az edények közül ma is meg van egy kis ón keresztelő korsó és egy ón keresztelő tál, amelynek körirata ez: »*A R. Szomori sz. ecclesiáé. 1735*«.

A szomori ref. egyház harangjai is elnémultak, úgy mint a környékbeli szomszédos falvaké: Epöl, Bajna, Zsámbék. Vajjon mikor szólalnak meg újra?!

JEGYZETEK.

Jelen kis füzet nem tudományos, hanem építő célzattal, de lelkiismeretes kutatás alapján készült. Ezért a laikus olvasóban zavart keltő jegyzeteket itt gyüjtöttem össze.

1. Az Archeologiai Értesitő IX. kötet I. számában (megjelent Budapest, 1889 február 15., a Magyar Tud. Akadémia kiadása) 62—66. lapokon.

2. Az eredetiben persze latinul van; csak ezek a szavak vannak közben magyarul „három csillge fát". A csillge régi magyar szó lehet, ami kis, könnyü rakományt jelenthet.

3. L. bővebben Szentkuti Kis Károly: Töredékek Nagyigmánd és Vidéke multjából. Komárom, 1892. 18 I.

4. A XVIII. században is igy volt még, de az öregek elbeszélései szerint még a XIX. században is.

5. L. Dr. Thury Etele: A Dunántúli Egyházkerület története.

6. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye. 69 I. és 503 I.

7. A jegyzőkönyv megjelent a Sárospataki Füzetek. 1863-iki évfolyamában 669. I.

8. Egyet a Pápai Föiskola könyvtárának küldtem el.

9. A kiadványt pecsétekkel ellátva aláirta: Josephus Csécsy Com. Comarom judex Nobilium és Josephus Fábris eiusdem Com. Jurassor.

10. Karika János irja róla: „Számos gyermekei maradtak: Márton Békési mester volt. *Gergely* lakott először Dobozon, azután Felcsúton csizmadia mester ember, katona volt 13 esztendeig. A fia István Pátyon Majlátnak gazdája, v. ispánja. János fia csongrádi város chirurgusa. *Imre* itt Gyermelyen az édes anyja mellett maradt. Az anya eránt való gyülölségből üldözték, katonának adták. Volt 4 esztendeig katona. Kiszabadulása után Bajnán hajdu volt. Azután hazajövén többnyire faragásával élt, mert jó faragó ember volt. Ő tsinálta egyik a falu közepén lévő

fahidat az az előtt volt kőhid helyébe 60 forintért, 2 akó borért és a fának forgácsáért. Az öreg Laki Uramnak volt még egy fia *János* nevü, aki bodméri takácsmester ember. A leányai mind gazda emberekhez mentek férjhez a szomszéd falukba. Sára héregi Szőke Péterné, Éva töki Kollár Józsefné, Susa héregi Pongyor Jánosné, Rebeka mányi Kovács Istvánné. A parochialis házból kimenvén lakott egy darabig itt a templom előtt lévő most Szüts Péterné házában. Azután az elöljárók Tóth István, Pap Ferenc, Detsi Ferenc, Gróf Sándor Antaltól Budán instáltak neki egy kis házhelyet a káposztás kertek mellett, ahol azelőtt a gazdák juh akla és juhászputri, v. földház volt. Ott házat építtetett és abban meghalt. A ház Imre fiára maradt, most is birja. Vagynak minden calcaturában egy-egy darab földje is, amelyeket a határ felmérésekor 1782. és 1783-ban az irtás földjei helyett adatott néki Sándor Antal, amely irtásokat maga pénzén vett. Erről a T. Laki uramról azért tudok ennyit, mivel az öregebb hallgatóim esmerték, azok beszéllették és Imre fia, akitől magam tudakoztam meg némely dolgokat."

11. A lelkészek és tanitók életrajzi adatait bő részletességgel megirta az egyik jegyzökönyvben Karika János, akinek különösen erős érzéke volt a történelmi kincsek iránt.

12. A pápai ref. főiskola könyvtárában levő 0.633 jelzésü kéziratban, melynek cime: Nemes Komárom Vármegyében lévő Tatai Sz. Társaságban virágzó és siránkozó, Helvetica Confessión lévő Sz. Ekklésiák állapotjának rövid leirása, 1774.

6. szám alatt ez található:

„*Gyermely*. Ns Komárom vármegyében vagyon, az Ekkla benne *virágzó*, az exercitium amint a Pesti Commissiókor peragált inquisitiobul megtetszik, már 1681-ben megvolt. Lélek vagyon benne Helv. Conf. való 473. Földes Ura Báró Sándor Antal ö Nagysága Rno Catholicus. Contributiot fizet 400 f. a Domestica Cassába 70 f. és 60 *d*.

Ide járnak: 1⁰ Szomori helységbéliek, melly vagyon Ns Komárom Vármegyében. A földes úr itt is Báró Sándor. Tizenhat esztendeje, hogy elvétetett a templom, de nem királyi parantsolat mellett, hanem csak a földes úr hatalmával, hogy pedig ez annál jobb móddal megeshessen, megparancsolta Ónagysága, hogy odahaza ne légyenek, minek utánna elvette, petsétes levelet kért tőlök, kezek keresztvonásával együtt, mellyet midön nem adtak, azt felelte: Mit bolondoztok? Hiszen itt a falu petsétje. Instáltak az exercitiumért a Földes Uraság előtt sokszor, de csak ezt a feleletet vették: Az ég két napot nem szenvedhet, hogy indorsált volna instantiájokra azt nem cselekedte, azért is semmit nem tudnak.

Ezen 6 házbul álló Árva Ekklesiában vagyon 40. személy, a többi mind Rno Catholicus. Nints egy óráni föld ahová járnak isteni tiszteletre u. m. Gyermelyre. Az elvett templom megvagyon, hanem hogy megnagyobbitották. Ujnak épitésére pd. nincs erejek, elköltözvén már onnét a jó Gazdák. Nintsen mesterek sem Notariusok Helv. Conf. való, aki tanitaná gyermekeiket. A Plebanus temet, esküdtet, keresztel. Ab anno 1772. megengedte a Plebanus, hogy a Mester által menjen temetni, ha kivánják a szomori felek. A kitsin Halottul vészen 10. garast, a nagytol f. 1. Copulatioért 3 Máriást, keresztelésért 6 garast, introductioért 5 gr. Contributiót fizettek f. 41. ℈ 93. Domestica cassába f. 6. ℈ 55. Ide járnak: 2⁰ Tarján ... 3⁰ Héreg ... 4⁰ Nagysápiak ... 5⁰ Uny ..."

13. Ezt az esküformát is Karika János feljegyzése őrizte meg számunkra.

14. Karika János gyermekei közül különösen kiemelkedett János fia, aki 1808. október 18-ikán született itt Gyermelyen. (Komárom vármegye történetében 329 l. téves a születési adat.) Ez theol. tanár lett. 1835-ben Párizsban tartózkodott s a köv. évben a kecskeméti főiskolához nyert meghivást. 1848-ban Kecskemét követe volt. Ott halt meg 1855-ben. Munkái: Keresztyén Egyesség. Kassa, 1846. Imádság József nádor emlékezetében. Kecskemét, 1847. A körét betöltő lelkipásztor képe. Kecskemét, 1847.

15. Az egyház pecsétjéről azt irja, hogy „úgy tetszik, hogy egy megteritett asztal van reá metszve". Ha ez az, amit ma is használ az egyház, ezen a réz pecsétnyomón én inkább egy bástya formát látok. Gyermekei közül az egyik István ügyvéd és csabdii birtokos, még apja életében meghalt, másik fia Zsigmond, előbb kisigmándi, majd nagysápi lelkész volt.

16. A használt *imakönyvek* közül a következőket láttam: Jel. V. XVIII. A Szentek imádságaikkal, mint valamely jó illatokkal teljes *Arany Csésze*, vagy Az ó és újtestamentumi Szenteknek fohászkodásaikból s imádságaikból öszveszedegetett olly' *Imádságos Könyvecske*, mint amelyből Vasárnap Hét-Köz Nap és esztendönként elöforduló nevezeteseb Ünnep napokon születése vagy neve Napján is és más fogadásbeh magános böjt napján a hivő ember, mint lelki Pap Reggel és Estve jó illatot szerezhet és bocsáthat fel az Isten eleibe amaz Arany Oltáron a Jézuson. A helv. vallású Keresztyének számára. *6-dik Kiadás*. Pest, 1853. Nyomtatta és kiadta Trattner és Károlyi, Uri-utcza II. sz.

Az „Arany Csészé"-nek elsőtől a hatodik kiadásáig mind előfordul. Ezzel egybekötve találtam Nánai Bálintnál *„Házi és Egyházi Magános rövid Könyörgések, amelyeket az Ó és Új*

Testámentomi Sz. Irásokból kiszedegetett és bizonyos időkhöz és alkalmatosságokhoz alkalmaztatott és némely egygyügyübb Keresztyéneknek és kivált a Kisdedeknek hasznokra és Kívánságokra Közönségessé tett Ónodi Sámuel a bitskei H. Confession lévő Eklézsiában hajdani Prédikátor. A felsőbbek engedelméből Pesthenn, Patzkó Ferentc betüivel 1793. (47 lap.)

A régi bibliák közül gyakran előfordul a következő: *Szent Biblia az-az Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Irás magyar nyelvre fordittatott Károlyi Gáspár által és mostan a Bazileai Kiadás szerint ezen formában kibocsáttatott* — Pozsonyban és Pesten Füskuti Landerer Mihály K. priv. nemzeti könyvnyomtató és áros betüivel és költségével 1803. A Szentirás szövege után következnek a zsoltárok kottával s részben egy-egy ének ilyen címen: Az Istennek tizparancsolatja; Az apostoli hitnek formája; Az úri imádság. (137 dics., ill. 160.) A bold. Szüz Mária éneke. (146. zs. dallamára.) Anna asszony hálaadó-éneke. Úrvacsora előtt és után egy-egy ének. Simeon éneke. Végül a belga bibliából a Szentirás olvasására *Mutató-tábla,* az év minden napjára egy-egy bibliai rész kijelölve. Egyik buzgó asszonynak, Ürögi Jánosnénak a tulajdonában van egy száztizenhat oldalas könyvecske: *A Szentirás olvasásához való tanácsadás* ismeretlen szerzőtől. Ugyancsak ő mutatta: *Száz és Négy válogatott bibliabéli Históriák, mellyeket az Ó és Új Testamentomi Szentirásokból a gyengéknek kedvekért öszveszedett Hübner János. 14-dik pesti kiadás* Felsőbbek engedelmével. — Pesten, 1856. — Trattner-Károlyi tulajdona.

Láttam két kis kátét, amelyek közül az egyik a teljes *Heidelbergi káté,* a másik: *Az életre vezető keskeny út.*

17. L. Komárom vármegye története 281. l.

18. Némethy, Ludovicus. Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis. Strigonii, 1894. 281. lapon Szomorról irván, ezt mondja az 1. sz. jegyzetben: „. . . Saec. XVIII. Calvini asseclae Hungari Szomor possidebant. Mortuo eorum praedicatore 1747 ecclesia ab illis recuperata, restaurata et 1755 benedicta est.“

A PÁPAI REFORMÁTUS FŐISKOLA KÖNYVTÁRA

SZERZŐ EGYÉB
ÖNÁLLÓAN IS MEGJELENT
MUNKÁI:

S. Keller: **A nevelőnő.** Regény. Fordítás németből. Budapest. Az első kiadás elfogyott.

A holland ref. egyházak szociális munkái. Tata. Ez utóbbiból még néhány példány kapható a szerzőnél 3 pengőért.